

УДК 007:001:070

DOI 10.32840/cru2219-8741/2023.2(54).9

Г. В. Христокін

доктор філософських наук, професор
професор кафедри реклами і зв'язків з громадськістю
e-mail: xristokingena@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2663-3055
Національний авіаційний університет
пр. Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03680, Україна

І. В. Зайцева

кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри мовної підготовки та соціальних комунікацій
e-mail: zivia@ukr.net, ORCID: 0000-0002-4149-2916
Державний податковий університет
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, 08205, Україна

СУЧАСНА ПРАКТИКА ЖУРНАЛІСТСЬКИХ РОЗСЛІДУВАНЬ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей проведення журналістських розслідувань в українських ЗМІ в умовах війни.

Методологія дослідження. Для вивчення теоретичного матеріалу було використано методи моніторингу та критичного огляду, систематизації і статистичний метод вивчення матеріалу; для тлумачення та інтерпретації змісту дослідження застосовано традиційний метод аналізу та порівняння, проблематизації й оцінювання, метод дедукції та синтезу успішних думок і досвіду.

Результати. У статті проаналізовано специфіку журналістського розслідування в Україні: особливості, методологію та сучасні тенденції розвитку. Визначено, що розслідувальна журналістика відображає реалії сучасного життя, акцентує на проблемах суспільства, що є особливо актуальним в умовах війни, адже протидія на часі відбувається не лише на фронті, а й у політичній, економічній, культурній та медіасферах. Досліджено особливості проведення журналістських розслідувань в українських ЗМІ в умовах широкомасштабної війни та їх значущість для суспільства.

Новизна. Визначено, що роль журналістських розслідувань під час війни зростає, адже журналісти-розслідувачі сприяють розкриттю воєнних злочинів і притягненню до відповідальності воєнних злочинців, а також здійснюють необхідний контроль за діями влади з боку громадськості, що спонукає її бути більш відповідальною, сприяє зменшенню рівня корупції й ухваленню необхідних для країни рішень, наближаючи перемогу.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані в практичній медіадіяльності та в процесі вивчення професійно орієнтованих курсів спеціальності «Журналістика».

Ключові слова: журналістське розслідування, журналіст-розслідувач, проєкт антикорупційних розслідувань, розслідувальний контент.

І. Вступ

Журналістське розслідування, яке перебуває завжди на зрізі найгостріших політичних, економічних і моральних потрясінь та виконує низку найважливіших соціальних функцій, є затребуваним і популярним жанром журналістики сьогодення, необхідним та важливим процесом сучасного українського суспільства. Цей жанр передбачає всебічне й докладне дослідження мало вивчених, закритих або ретельно приховуваних тем, у процесі роботи над якими доводиться долати небажання певних структур надати цікаву для журналіста інформацію. Зрозуміло, що найчастіше це не просто зробити, і тоді пошук матеріалу стає не менш захопливим, ніж сама тема розслідування. Проте зазвичай справа не в темі дослідження, а в способах її вивчення й суспільній значущості зроблених висновків.

Значущість журналістських розслідувань для суспільства пояснюється самим характером цього виду діяльності, яка найбільш яскраво характеризує журналістику як засіб безпосереднього соціального контролю, боротьби зі всілякими недугами та негараздами в суспільстві, у тому числі й з корупцією. Журналіст-розслідувач покликаний допомогти та підтримати громадян, інтереси

яких утискаються. Саме в цьому основне призначення журналістики. Але найголовніше для журналіста – розслідувально-творчий підхід до реалізації своїх задумів, постійний пошук, спроби й помилки, застосування нестандартних прийомів і методів, і все це в межах чинного законодавства.

Широкомасштабна війна вплинула на українську політику, на українське суспільство й на українські медіа. Новини про війну на багато місяців стали головною темою в інформаційному просторі. Розслідувальна журналістика відображає реалії сучасного життя, акцентує на проблемах суспільства, що є особливо актуальним в умовах війни, адже протидія на часі відбувається не лише на фронті, а й у політичній, економічній, культурній та медіасферах. З огляду на це стає необхідним дослідити впровадження в практику журналістських розслідувань сучасних методів, які не залишаються статичними, а постійно розвиваються разом з еволюцією медіаринків, комунікаційних технологій і, звісно, соціальних умов та викликів, які стоять перед країною в умовах війни. Набуваючи нових форм, такі методи стають найефективнішими в діяльності журналістів-розслідувачів, чим зумовлена актуальність обраної теми наукового пошуку.

Теоретичною базою дослідження стали праці таких українських і зарубіжних учених, як Б. Бель, О. Бурмагін, О. Глушко, Т. Патора, О. Хоменок, D. Ullman, S. Haniman, A. Karadimitriou, von T. von Krogh, C. Ruggiero, C. Biancalana, M. Bomba, W. H. Lo та ін.

II. Постановка завдання та методи дослідження

Мета дослідження є визначення особливостей проведення журналістських розслідувань в українських ЗМІ в умовах війни.

Для досягнення цієї мети поставлені такі завдання:

1) визначити специфіку журналістського розслідування в Україні: особливості, методологію та сучасні тенденції розвитку;

2) дослідити, як змінилися методи журналістських розслідувань в умовах війни.

Для вивчення теоретичного матеріалу було використано методи моніторингу та критичного огляду, систематизації й статистичний метод вивчення матеріалу; для тлумачення та інтерпретації змісту дослідження застосовано традиційний метод аналізу й порівняння, проблематизації та оцінювання, метод дедукції й синтезу успішних думок і досвіду.

III. Результати

Поняття «журналістське розслідування» зароджується на початку XIX–XX ст. З того часу визначення терміна викликає чимало суперечок: провідні дослідники висловлюють протилежні судження та наводять безліч його дефініцій. Деякі вважають, що журналістське розслідування є методом творчої діяльності, а інші вважають розслідування жанром журналістики. У будь-якому разі термін зображує діяльність, яка виходить за межі звичайного збору та оцінювання інформації.

Загальноприйнятим визначенням є те, яке висловив Роберт Вільям Грін, репортер і редактор «Newsday» та один із засновників у 1975 р. американської організації «Investigative Reporters and Editors» (IRE), наголошуючи на компоненті розкриття секретів. Журналістське розслідування (англ. «investigative journalism»), на його думку, це не просто діяльність зі збору та інтерпретації інформації, а також матеріал, створений автором за власною ініціативою про важливі актуальні питання, які деякі особи чи організації бажають зберегти в таємниці. Це визначення було прийнято піонерами асоціації журналістських розслідувань 30 років тому в Данії, Фінляндії, Норвегії та Швеції [14].

Є й інші визначення цього поняття від дослідників жанру журналістського розслідування. Так, Девід Протес додає моральний вимір до свого визначення журналістських розслідувань, називаючи серед найважливіших завдань журналістів необхідність висловлювати моральне судження про потенційну провину або зловживання [3].

Еттема та Глассер описують журналістське розслідування як таке, що характеризується моралізуючим впливом, підтримкою таких чеснот, як цінність та чесність правосуддя, що викриває новини про жадливе лиходійство в контексті напруги між відстороненим спостереженням і активною мораллю. Окрім того, журналістське розслідування дослідники розглядають як засіб для медіапрофесіоналів здійснювати контроль над свавіллям можновладців або ексцесами впливових приватних осіб. Виявлення порушень, а саме протиправних дій або невідповідностей є, на їх думку, надважливішими рисами жанру [13].

У лекціях викладача журналістської дисципліни Бостонського університету М. Берліна журналістське розслідування подається як матеріал, що володіє новинною цінністю й великою значущістю для суспільства, заснований на безлічі джерел інформації [12].

Відомий український дослідник О. Глушко визначає журналістику розслідування як творчу галузь та синтетичний жанр аналітичної публіцистики, мета якого – виявити потаємні пружини гострих суспільних проблем, справжні причини існування яких старанно приховуються від широкої громадськості владними, політичними та іншими впливовими колами [26].

Різні автори сходяться в одному: журналістське розслідування – це синтетичний вид журналістської творчості, заснований на моральному судженні та власній ініціативі й спрямований на розкриття питань суспільного значення, їх причин і наслідків спеціальними засобами журналістики із задіянням більш глибокого та ризикованого ступеня дослідження.

Журналістські розслідування мають свій особливий набір цілей, засобів, методів та принципів, які повністю розкривають діяльність журналіста, що працює в такому напрямку. Так, у створенні журналістського розслідування важливо дотримуватися головних принципів ЗМІ: матеріал повинен бути достовірним та діяти в інтересах суспільства. У написанні необхідно дотримуватися фактів, зберігати мову доступною для широкого загалу. Крім того, не забувати про грамотність, візуальну ілюстрованість матеріалу (документи, діаграми, фотографії, справжні записи інтерв'ю тощо) [11].

Предметом або темою журналістського розслідування виступають, перш за все, різні конфлікти, існування яких хтось намагається приховати від суспільства, історичні та інші (крім державної та військової) таємниці. У цьому якраз і полягає своєрідність предмета розслідування, на відміну, наприклад, від предмета діяльності журналіста-аналітика [17].

Пошук предмета розслідування завжди має бути доцільним, тобто зумовлений метою, яка, у свою чергу, повинна переслідувати необхідність задоволення якої-небудь актуальної суспільної потреби. Отже, *мета* журналістських розслідувань є одним з найважливіших факторів, що зумовлює своєрідність такого виду діяльності. Як основна мета передбачена необхідність встановлення справжніх причин певних подій, процесів, ситуацій, виявлення таємних пружин розслідуваних явищ або розкриття порочного механізму скоєння злочину, викриття злочинців [12].

Цілі та предмет журналістського розслідування стають здійсненими в результаті застосування цілого процесу поетапної діяльності журналіста-розслідувача. Журналістське розслідування включає в себе кілька таких етапів: отримання попередньої інформації, визначення завдань і гіпотези розслідування, збір та обробка інформації, робота з джерелами, систематизації зібраної інформації, складання плану заходу, оцінювання ризиків і необхідних ресурсів, генеральне інтерв'ю, формування доказової бази, юридична експертиза, підготовка матеріалу [16, с. 84].

Отже, на початковому етапі журналіст повинен *визначити тему розслідування*. Поштовхом для вибору теми може стати інформаційний привід, побачений або почутий.

Конкретизація завдань і цілей журналістського розслідування. Володіючи вихідною інформацією, журналіст повинен визначити конкретне завдання розслідування. Для цього йому необхідно, перш за все, окреслити сферу діяльності й коло тих осіб, чії дії можуть виявитися такими, що підпадають під визначення підозрюваного. Далі необхідно конкретизувати спільні цілі розслідування, тобто звузити їх коло до рівня реально реалізованих цілей.

Такими можуть бути, наприклад: виявлення конкретних учасників, опис механізму злочину, визначення мотивів, які спонукали учасників розслідуваної кримінальної ситуації вчинити злочин, встановлення соціальних причин, прогнозування можливих наслідків розвитку досліджуваної кримінальної ситуації [9, с. 102].

Формування гіпотези. Висування гіпотези є одним з важливих етапів розслідування. Під гіпотезою розуміють припущення про те, чому, наприклад, стався цей злочин, який зацікавив журналіста, що може бути його причиною, кому це вигідно, хто може бути його учасником? Висування гіпотези (гіпотез) важливо, перш за все, тому що вона підказує, в якому напрямі варто рухатися, щоб відповісти на поставлені питання, пов'язані з предметом журналістського розслідування [16, с. 85].

Складання плану. План розслідування – це послідовність дій, які необхідно здійснити, щоб знайти потрібні свідчення й отримати відповіді на поставлені запитання. План, який допомагає журналісту орієнтуватися в просторі розслідування, включає в себе: дедлайни інформації, методи отримання інформації, послідовність збору та розподіл завдань розслідування між членами команди журналістів [16, с. 86].

Наступний етап – *збір і обробка первинної інформації*. Репортажі про розслідування включають збирання, перевірку та оцінювання інформації, але в більшому масштабі, ніж повсякденне збирання новин. Етап дослідження може тривати місяці чи роки, фокусуючись на одній темі, такій як політична корупція чи корпоративні правопорушення [12].

Отже, журналістське розслідування – це синтетичний вид журналістської творчості, заснований на моральному судженні та власній ініціативі та спрямований на розкриття питань суспільного значення, їх причин і наслідків спеціальними засобами журналістики із залученням більш глибокого та ризикованого формату дослідження.

У сучасній українській журналістиці розслідування посідає помітне місце, регулювання діяльності журналіста-розслідувача здійснюється через низку законів України. Найважливішими темами розслідувань в українській журналістиці є: випадки корупції, різні злочини (політичні, економічні екологічні), а також кримінальні правопорушення та тема війни [5, с. 15]. Так, серед

найвизначніших розслідувань, які вплинули на історію України, самі журналісти назвали вісім таких [4]. Це публікації «Державний переворот» (1996, «Вечірній Київ», Віталій Карпенко), «Кучма, який живе в ілюзіях» (1999–2000, Георгій Гонгадзе), «Перевертні» (2002, «Сьогодні»), «Син Бога» (2005, «Українська правда», Сергій Лещенко), проект «Найкращий дім» (2008–2009, «Сьогодні»), «Під Києвом орудує другий Чикатило» (2009, «Сьогодні», Олександр Корчинський), «Вишка для Бойка» (2011, «Дзеркало тижня», Юрій Ніколов, Олексій Шалайський), «Таємниці “Межигір’я”», «Розкіш султана» (2011, «Українська правда», Сергій Лещенко), «Я зараз тихенько піду в ліс» (М. Ткач, 2022) тощо. Це дійсно резонансні дослідження, деякі з них мали вплив не лише на суспільну думку, а й посприяли зміні влади.

Останніми роками почала в Україні складатися певна структура друкованих видань, телепрограм, інформаційних агентств, інтернет-сайтів, які вважають проведення журналістських розслідувань своїм найважливішим завданням. Виникла тенденція поширення телевізійних проєктів про нерозкриті кримінальні справи. Наприклад, в Україні дуже відома публіцистична програма журналістських розслідувань «Гучна справа» [6]. Аналізуючи журналістські розслідування проєкту, можна виділити деякі особливості жанру: використання інтерв'ю з демонстрацією двох точок зору, архівних відео, витягів з документів та фото із залученням ведучого та використанням акторської гри для розкриття головної теми, чітко вибудовану композицію. Наприклад, у розслідуванні «Секрет на мільйон» використовують інтерв'ю з експертами, психологічні методи та метод експертизи (детектор брехні), запити до реєстру реабілітаційного центру, поліції.

Останнім часом відбувається також поширення інтернет-видань ЗМІ, які спеціалізуються на темі розслідувань. Серед них є ті, які частково або повністю присвячені темі журналістських розслідувань. До відомих авторитетних редакцій у сфері журналістських розслідувань можна зарахувати:

1. Bihus.Info та «Схеми: корупція в деталях», які працюють у найбільш прийнятному для широкої аудиторії форматі, створюючи відеоконтент.

2. Інтернет-газету про життя простих і непротих людей в Україні, а також за її межами «Страна.UA» [9], яка у своїй діяльності найчастіше використовує методи спостереження, здійснення експертиз та метод бесіди.

3. Інтернет-проєкт «Наші гроші» [7], з 2010 р. підтримуваний Міжнародним фондом «Відродження». Цей проєкт розкриває фінансові злочини, розподіл бюджетних коштів, крадіжки тощо. Головні методи роботи журналістського проєкту: метод дослідження документів та роботи із спеціальними державними програмами (тендери, умови угод, цінні папери державних закладів, аналіз закупівель у «Прозоро», листи посадовців та держслужб як відповіді на офіційні звернення), дослідження соціальних мереж, зокрема Фейсбуку.

4. Інтернет-видання «Центр журналістських розслідувань» [14], яке висвітлює теми війни та історії гуманітарної допомоги, використовуючи методи вивчення документів, сайти офіційних структур, моніторинг інтернет-джерел, репортажі з місця подій.

5. Інтернет-видання «Українська правда» [13], засноване видатним українським журналістом Георгієм Гонгадзе. Центр уваги розслідувань журналістів – соціальні та політичні теми, економіка. Метод інтерв'ю, робота з документами та архівами, метод спостереження допомогли журналістам цього проєкту викрити багато гучних справ.

Серед головних сучасних тенденцій розвитку журналістських розслідувань необхідно виокремити використання журналістами можливостей інтернету. Так, з моменту вступу в дію Закону України «Про доступ до публічної інформації» в нашій країні значна кількість доступної й відкритої інформації офіційного характеру, з якою найчастіше працюють центри журналістських розслідувань [2, с. 111]. Наприклад, багато важливої інформації для журналіста містить сайт «Єдина база даних суб'єктів владних повноважень» – [<http://email.court.gov.ua/>], на якому розміщено електронні адреси й телефони влади.

Досліджуючи характерні особливості та специфіку роботи українських центрів журналістських розслідувань, зауважимо, що команди зазвичай включають звичайних професійних журналістів. В українських ЗМІ можна виокремити таких відомих журналістів-розслідувачів: український журналіст, телеведучий, перекладач, Герой України, засновник та головний редактор видання «Українська правда» Георгій Гонгадзе, журналіст-розслідувач «Громадського телебачення» Богдан Кутепов, тележурналіст, розслідувач, блогер, автор і натхненник «Bihus.Info» Денис Бігус, журналіст і засновник проєкту «Наші гроші», автор сенсаційних матеріалів про розкрадання державних коштів Юрій Ніколов та ін. [10].

Останніми роками розслідувальна журналістика в Україні набула непересічного масштабу. Сильні, професійні команди, які працювали без цензурних обмежень, брали участь у міжнародних розслідувальних проєктах і не боялись розслідувати справи про найвпливовіших політиків або бізнесменів.

Початок повномасштабної війни змінив в Україні все – у тому числі життя журналістів-розслідувачів. Ми провели дослідження того, як змінилися методи журналістських розслідувань команд «Схем» («Радіо Свобода»), «Наших грошей», «Слідства.info», «Bihus.info» та Центру протидії корупції в умовах війни і з'ясували:

- «Схеми» («Радіо Свобода») продовжують повноцінну розслідувальну роботу, дещо змінивши формат. Усі члени команди перебувають в Україні. Режисер «Схем» в перші дні війни вступив до лав Збройних сил України. Редакція відмовилася від щотижневої телепрограми. Сьогодення потребує більшої оперативності, тому «Схеми» продукують розслідувальний контент майже на щоденній основі. Циклічність, форматність – усе це відійшло на другий план. Важлива лише суть. Формат залежить від контенту.

Принцип роботи – переформатувати напрацьовані розслідувальні навички на висвітлення війни та всього, що з нею пов'язано. Корупційна тематика теж залишається актуальною, але вона відходить на другий план, інколи як похідна, але не основний фокус.

Затверджуючи тему, редакція виходить з того, яку користь вона принесе українському суспільству. Під час ведення активних бойових дій акцентують на тому, що важливо тут і зараз. Велику роботу проводять із джерелами. Також виокремлено декілька основних напрямів діяльності:

- OSINT – робота з різними інструментами та базами даних, наприклад, для персональної ідентифікації окупантів, встановлення їхніх злочинів в Україні. Деякі розслідування команди вже покладено в основу офіційних кримінальних проваджень;

- Супутник – налагоджено співпрацю з комерційними (цивільними) супутниковими сервісами. Наприклад, ілюструються позиції російської армії, переміщення сил противника, інша вагома інформація;

- серія розслідувань під назвою «Стовпи режиму Путіна» – окремий системний напрям, де працюють над виявленням тих активів російських олігархів та чиновників, які раніше були приховані, про які не було публічно відомо. Уже вийшло з десятків розслідувань цієї серії. Члени команди переконані, що потрібно використати всі можливі правові механізми для майбутньої компенсації Україні збитків, завданих російською армією та її командуванням. Майно поплічників Путіна в цивілізованих країнах – це потенційна база валютних активів для конфіскації на користь України. Важливо знаходити їх, поки їх не приховали. У цій справі журналістам-розслідувачам часто допомагають читачі: під віллою «короля оборонки» олігарха Євтушенкова, яку «Схеми» знайшли в центрі Лондона, місцева громада блискавично організувала мітинг на підтримку України.

Ще один вагомий напрям роботи команди, який потребує багато часу, – «обхід» санкцій, тобто виявлення того, як росіяни, порушуючи санкційні обмеження, намагаються хапатись за залишки західної цивілізації у своєму звичному побуті і хто їм у цьому сприяє. Толерантність до таких порушень на Заході низька, тому це прямиий шлях до виявлення слабких місць у роботі санкцій. Свіжий приклад: швейцарський банк із російським корінням припинив видавати Visa/Mastercard громадянам Росії після резонансу, спричиненого публікацією «Схем». На нього поскаржились юристи – і система спрацювала.

І ще один стратегічно важливий, хоч і непростий напрям – це виявлення колаборантів в українській владі, тих, хто відкрито або приховано підіграє Путіну. Цей напрям для команди не новий, оскільки журналісти «Схем» і раніше приділяли багато уваги російському впливу на Україну – кремлівським грошам та проросійським політикам. Табу на критику влади, на думку команди «Схем», це про Росію, а не про Україну, а під час гострої фази війни критика має бути виключно конструктивною, наразі потрібно чітко уявляти, як її можна використати, яку саме проблему в інтересах українців вона допоможе розв'язати. «Відповідальність українських медіа зараз величезна, і ми маємо гідно пройти це випробування», – зазначила керівниця та ведуча «Схем» Наталія Седлецька [8].

- Проект антикорупційних розслідувань «*Наші гроші*» на часі повністю децентралізовано – журналісти програми розкидані по різних містах України, а також зовсім відмовились від пошуків корупції в діяльності української влади, перепрофілювавшись на аналіз дії міжнародних санкцій проти Росії. Найактуальніші теми для розслідувань команди – мародерство та зради своїх. Журналіст і засновник проекту Юрій Ніколов зауважує, що у зв'язку зі зміною формату трохи впала відвідуваність сайту, оскільки ядерна аудиторія «Наших грошей» була сконцентрована на корупції у сфері закупівель, будівництва тощо, а тепер у них тематика інша. Він також зазначив, що завдяки TOR VPN їх співробітники заходять на регіональні російські медіа та знаходять там публікації щодо стану економіки країни-агресора та морального духу її людей. На відміну від центральних ЗМІ, регіональні подеколи дозволяють собі інформативні речі про дефіцит товарів, злет цін тощо. Це робиться для того, щоб український читач бачив ефект санкцій, аби у нього не виникало відчуття, що санкції – якась безглузда річ і вони не діють на росіян. Цей наратив просувають саме вороги, намагаючись згуртувати росіян та деморалізувати українців [7].

Команда «Наших грошей» підтримує негласний пакт журналістів про мораторій на критику української влади під час війни, бо вважає, що акцентувати увагу на чомусь поганому в Україні – це давати козири нашим ворогам, які вони неодмінно використають для розхитування та деморалізації українців. Тому отримані дані про дії п'ятої колони вітчизняних корупціонерів поки що відкладаються в окрему папку, щоб повернутися до них, за потреби, після перемоги.

- Агенція журналістських розслідувань «Слідство.інфо»: з перших днів війни журналісти відійшли від звичних антикорупційних розслідувань і, по суті, виокремили два напрями роботи: військове репортерство та ідентифікацію російських військових. У роботі команди багато що змінилося: частина редакції працює в Києві, частина – дистанційно. Ті, хто працює в Києві, роблять текстові та відеорепортажі після обстрілів у Києві та навколо, а також виїжджають у населені пункти, звільнені від окупантів.

Другий напрям роботи – ідентифікація російських військових, зокрема, детальне відстеження «кадировців», аналіз їхніх відео з України, ідентифікація місця й людей. Також ретельне дослідження списків російських військових, які викладає розвідка, розшук цих людей та викладення про них історій. Сьогодні в базі даних проекту «Слідство.Інфо» є імена вже понад 150 тисяч російських військових, які брали участь у вторгненні в Україну. Серед них ідентифіковано близько 200 російських військових, які вчиняли злочини в Україні.

Окремою, більш традиційною темою, були маєтки Медведчука – журналістам «Слідства.Інфо» вдалося потрапити до обох його будинків, в одному з яких знайшли «золотий вагон».

Також на часі здійснюються репортажі з окупованих міст, окремо ведеться дослідження теми викрадених та полонених росіянами людей на окупованих територіях.

Як зазначає керівниця агенції журналістських розслідувань «Слідство.Інфо» Анна Бабінець, розслідувальна команда програми випускає на часі в десять разів більше продукту, ніж до війни: по кілька ексклюзивних історій (тексти та відео) на день. Також вона акцентує, що змінилися й формати: фільмів, на яких фокусувалися до війни, на часі не знімають, більше блоги та репортажі. Члени команди працюють без вихідних, бо розуміють, що їхні знахідки можуть стати частиною судових процесів над Росією та російськими військовими. Основна місія «Слідства.Інфо» сьогодні – фіксувати воєнні злочини і оприлюднювати докази, внаслідок чого у кілька разів розширилася аудиторія: показники за місяць війни, зазвичай, мали за рік: невеличкі матеріали команди за день набирають по пів мільйона переглядів на Ютубі. Редакційна політика не змінилася, але, звісно, редакція зважає кожну історію: чи не нашкодить вона в умовах війни [1].

- «Bihus.info», група антикорупційних та інформаційних проектів, заснована 2013 р. командою журналістів-розслідувачів на чолі з Денисом Бігусом. Резонансні розслідування: Справа Семочка (2018), Схеми з оціночними майданчиками (2018), Цикл «Армія. Друзі. Бабки» (2019), «Велюровий» карантин Тищенко (2020), Плівки Медведчука (2021), Нардеп від ОПЗЖ Юрій Бойко може стояти за офшором з Кайманових островів (2023) тощо.

За тематикою робота команди з 24 лютого змінилася кардинально: вісім років вона займалася антикорупційними розслідуваннями про українську владу, щоб наша держава ставала ще ефективнішою й сильнішою, з першого дня війни змінила фокус розслідувань. Зараз він спрямований на тих, хто прийшов вбивати українців: на Росію та росіян.

Перший напрям роботи «Bihus.info» – ідентифікація росіян, які прийшли на українську землю зі зброєю: пошук їхніх сторінок у соцмережах, показ облич, фіксація доказів присутності в Україні. Зокрема, ідентифікація тих, хто дзвонив з України в Росію з відібраних в українців телефонів, чії документи було знайдено тут. На часі триває робота над відеоматеріалом про тих, хто точно був у Бучі, на основі чого здійснюються відеорозслідування. Далі буде зібрана публічна база ідентифікованих в Україні російських військових.

Другий напрям – серія відеоматеріалів про російську військову техніку: із чим вони до нас вторглися і як це розпізнати.

Третій напрям – фіксація дій проросійських пропагандистів, спростування фейків про «українці самі себе розстрілюють» і безлічі інших із доказовою базою. Також здійснюється збір матеріалів для історії й суду ключових працівників інформаційного фронту, які нацьковують росіян убивати українців і руйнувати їхні домівки. Цю роботу розпочали зі зрадників українського походження, далі буде черга решти пропагандистів, зокрема англійських.

Четвертий напрям – запущено проект фіксації воєнних злочинів росіян у різних регіонах України. Ведеться пошук свідків, фото і відеодокази, відбувається взаємодія з правоохоронцями, які розслідують відповідні провадження, з підключенням регіональної мережі авторів.

Роботи для розслідувачів зараз багато. Від ідентифікації російських злочинців в Україні до моніторингу виконання європейських санкцій, від пошуку активів натхненників війни, що мають потрапити під санкції, до пошуку доказів для спростування нескінченних російських фейків та ворожих наративів, кінцевою метою яких, на думку дослідниці Х. Юськів, є дестабілізація України у психологічному плані та просування переконання, що Україна є державою, що не відбулася [15].

З першого дня повномасштабного російського вторгнення «Bihus.info» було запущено щоденні стрими про поточну ситуацію, з оглядами закордонних медіа та включеннями волонтерів, свідків воєнних злочинів і українських посадовців. Раніше в них не було такого формату. Це допомагає тримати зв'язок з аудиторією, швидко в онлайнні відповідати на запитання та давати свіжий аналіз ситуації. Крім того, дає можливість створити серію репортажів «Обличчя оборони» про волонтерів, активістів, депутатів усіх, хто зараз працює на перемогу України. Унаслідок зміни формату аудиторія на ютуб-каналі зростає. За місяць команда «Bihus.info» отримала декілька десятків тисяч нових підписників, очевидно, через те, що ніколи раніше не публікували так багато матеріалів, як зараз. До багатьох випусків готуються англійськомовні субтитри, а також уперше було опубліковано англійськомовний блог з українськими субтитрами. Варто зауважити, що цей блог про російську пропаганду й дезінформацію записав брат Дениса Бігуса, програміст. Він робитиме окрему серію – це його волонтерська ініціатива, а сам Денис зараз захищає Україну.

«Окремо хочу подякувати аудиторії. Нам дуже допомагають інформаційно наші глядачі. Самі шукають багато інформації за тими напрямками, в яких ми працюємо, і надсилають нам», – акцентувала редакторка й одна з найкращих розслідувачів проєкту Аліса Юрченко [8].

Отже, тематично фокус «Bihus.info» зараз змістився на викриття росіян. Вони принесли смерть, страждання й біль на нашу землю, і докази цього має бачити весь світ. Головне завдання команди – знайти їх, зафіксувати та донести інформацію до суду, але, крім цього, журналісти проєкту тримають руку й на пульсі власної країни, аналізують усе, що відбувається, і якщо будуть розуміти, що під час війни окремі українські посадовці чи бізнесмени намагаються збагатитися або протягнути рішення, які віддаляють Україну від цивілізованого світу, вони будуть говорити й про це. Хоча вірять, що приводу не буде.

- *ГО «Центр протидії корупції»* – команда людей, яких дістала корупція та безстрашність корупціонерів усіх типів та рівнів. Вони заснували Центр і почали працювати для того, щоб корупція в нашій країні стала винятком. Їхня робота полягає у створенні для чиновників і політиків токсичного середовища, у якому корупціонером бути не вигідно саме через високу ціну покарання – репутаційну та матеріальну. Вони не підтримують жодного політика чи політичну силу, проте відкрито виступають за покарання конкретних осіб за корупцію.

Центр протидії корупції належить до тих громадських організацій, до яких останніми роками особливо «нерівно дихала» проросійська пропаганда. І це не дивно, адже організація, наприклад, сприяла впровадженню санкцій проти проросійських українських політиків, сім'ї та оточення колишнього президента Януковича, і постійно відстежувала зв'язки українських бізнесменів і політичних діячів із Кремлем. Прозорі антикорупційні органи, створенню та роботі яких сприяв ЦПК, також поламали чимало планів нечистих на руку політиків.

Зараз, під час війни, команда Центру протидії корупції працює в кількох важливих напрямках: поширює інформацію, сприяє впровадженню санкцій проти Росії, шукає російську власність за кордоном, заохочує Захід запровадити повне ембарго на російські енергоносії та дати Україні зброю, необхідну для захисту України та повернення загарбаних територій.

Щодо ставлення до влади в Центрі протидії корупції мало що змінилося, є прописана політика, що вони входять у публічну комунікацію, переважно конфліктну, з владою, тільки якщо інші способи впливу не спрацювали. Експертні переконання, непублічні перемовини, вмовляння, переконування – якщо все це не спрацювало й іншого варіанту, аби змінити поведінку влади, немає, тоді організація виходить у публічну комунікацію. Наприклад, нещодавно Верховна Рада прийняла закон, який нібито впроваджує процедуру конфіскації майна росіян на території України. «Ця процедура не буде працювати. Ми повернемо конфісковане назад із компенсаціями, бо запропонована процедура прямо порушує конституцію України. А це означає гарантований програш у будь-яких міжнародних судах. До голосування ми спілкувалися з купою людей, переконували, казали, що це неправильний шлях. У самих же «слуг народу» був альтернативний законопроект, який прописував нормальну процедуру. Тобто в непублічному полі ми зробили все, аби влада вчинила правильно. Не вчинила. То що ж нам тепер, мовчати?», – сказав голова ГО «Центр протидії корупції» Віталій Шабунін [14].

Фінансування організації фактично не змінилося – просто в команді перевели роботу на військові рейки, погодивши це з донорами: раніше займалися адвокацією всередині країни, використовуючи іноземних стейкхолдерів – громадські й міжнародні організації, уряди інших країн, ЄС, – і тиснули на українську владу, аби вони робили реформи. Тепер, навпаки, з українською владою й з іншими суб'єктами тиснуть на уряди інших держав, аби ті давали Україні зброю. Зараз іде дуже гарна спільна робота з владою. Але це не впливає на те, аби не коригувати дії влади, у тому числі за допомогою публічної комунікації, коли все інше не спрацює.

IV. Висновки

Отже, аналізуючи специфіку журналістських розслідувань в Україні на часі, можна підсумувати, що найважливішими темами розслідувань є, насамперед, війна, а також випадки корупції, особливо у військовій сфері. Ми з'ясували, що сьогодні журналісти-розслідувачі продовжують

повноцінну роботу, переформатувавши її на ідентифікацію росіян, які прийшли на українську землю зі зброєю, фіксацію дій проросійських пропагандистів, спростування розповсюджуваних ними для дискредитації України фейків і наративів, збір матеріалів для історії й суду про ключових працівників інформаційного фронту, які нацьковують росіян убивати українців і руйнувати їхні домівки, поширення інформації, яка сприяє впровадженню санкцій проти Росії, пошук російської власності за кордоном, заохочення Заходу щодо запровадження повного ембарго на російські енергоносії та надання Україні зброї, необхідної для захисту та повернення загарбаних територій.

У процесі реалізації цих завдань журналісти-розслідувачі використовують переважно комплексні методи: роботу із соціальними мережами, моніторинг даних у відкритих інтернет-джерелах, запити через сайти офіційних структур, використання комплексних методів збору інформації: інтерв'ю, аналіз документів, вивчення соціальних мереж, інтернет-джерел, залучення до роботи кваліфікованих фахівців тощо.

Таким чином, значення журналістських розслідувань під час широкомасштабної війни зростає, адже журналісти-розслідувачі сприяють розкриттю воєнних злочинів і притягненню до відповідальності воєнних злочинців, а також здійснюють необхідний контроль за діями влади з боку громадськості, що спонукає її бути більш відповідальною, сприяє зменшенню рівня корупції й ухваленню необхідних для країни рішень, наближаючи перемогу.

Список використаної літератури

1. Бабінець А. Робота в умовах війни. URL: <https://detector.media/community/article/205332/2022-11-25-robota-v-umovakh-viyny-anna-babinets-zaklykala-zakhid-nadavaty-bilshe-pidtrymky-ukrainskym-media-zamist-rosiyskykh/> (дата звернення: 12.04.2023).
2. Бель Б., Бурмагін О., Патора Т., Хоменок О. Посібник з журналістських розслідувань. Теорія та практика. Київ, 2013. 190 с.
3. Верстюк І. Нас усіх надули. Чому ціни на автомобільний газ злетіли вгору. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/nas-vsih-naduli-chomu-tsini-na-avtomobilnij-gaz-zletili-vgoru-1769726.html> (дата звернення: 12.04.2023).
4. Вісім журналістських розслідувань, які вплинули на історію незалежної України. *Телекритика*. 2019. URL: <https://telekritika.ua/uk/smi/8-zhurnalistskih-rozsliduvan-yaki-vplnuli-na-istoriyunezaleznoi-ukraini/> (дата звернення: 12.04.2023).
5. Глушко О. Журналістське розслідування: Історія, теорія, практика : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. Київ : Арістей, 2006. 144 с.
6. Гучна справа. Секрет на мільйон [Відео]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=UgEjKyvM_eA (дата звернення: 20.04.2023).
7. Наші гроші. URL: <https://nashigroshi.org/> (дата звернення: 14.04.2023).
8. Склярєвська Г. «Не знаю, що може бути зараз актуальнішим за покарання росіян». Як працюють журналісти-розслідувачі під час війни. URL: <https://detector.media/community/article/198386/2022-04-15-ne-znayu-shcho-mozhe-buty-zaraz-aktualnishym-za-pokarannya-rosiyan-yak-pratsyuyut-zhurnalisty-rozsliduvachi-pid-chas-viyny/> (дата звернення: 01.04.2023).
9. Страна. UA. URL: <https://strana.today/> (дата звернення: 02.04.2023).
10. Серков О. Семеро кращих: топ українських журналістів. URL: <https://prnews.io/uk/blog/ukrainski-jurnalisti.html> (дата звернення: 15.04.2023).
11. ТСН.ua, УНІАН.net та Glavred.info стали лідерами новинного рейтингу Gemius Audience в Україні за результатами серпня. URL: <https://sostav.ua/publication/tsn-ua-un-an-net-ta-glavred-info-stali-liderami-novinnogo-rejtingu-gemius-92395.html> (дата звернення: 06.04.2023).
12. Узгодження інтерв'ю і цитат. *Журнал НВ*. URL: https://journals.ua/business/novoe_vremya_strani/35276-02-22.html (дата звернення: 12.04.2023).
13. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/> (дата звернення: 05.04.2023).
14. Центр журналістських розслідувань. URL: <https://investigator.org.ua/ua/> (дата звернення: 18.04.2023).
15. Юськів Х. Наративи російської пропаганди в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія: філософ.-політолог. студії*. 2020. Вип. 30. С. 226–232.
16. Ullmann J. H., Hahniman S. The reporters handbook: An investigators guide to documents and techniques. St. Martins Press, 1983. 504 p.
17. Karadimitriou A., von Krogh T., Ruggiero C., Biancalana C., Bomba M., Lo W. H. Investigative journalism and the control role of the media: between acute challenges and exceptional counterbalances. Nordicom : University of Gothenburg, 2022. P. 101–125. URL: <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:1641194/FULLTEXT02.pdf> (date of request: 14.04.2023).

References

1. Babinets, A. Robota v umovakh viyny [Work in war conditions]. Retrieved from <https://detector.media/community/article/205332/2022-11-25-robota-v-umovakh-viyny-anna-babinets-zaklykala-zakhid-nadavaty-bilshe-pidtrymky-ukrainskym-media-zamist-rosiyskykh/> [in Ukrainian].

2. Byel, B., Burmahin, O., Patora, T., & Khomenok, O. (2013). *Posibnyk z zhurnalistskykh rozsliduvan. Teoriya ta praktyka* [Guide to journalistic investigations. Theory and practice]. Kyiv [in Ukrainian].
3. Verstyuk, I. Nas usikh naduly. Chomu tsiny na avtomobilnyy haz zletily vhoru [We've all been ripped off. Why the price of automobile gas has soared]. Retrieved from <https://nv.ua/ukr/ukraine/-politics/nas-vsikh-naduly-chomu-tsiny-na-avtomobilnij-gaz-zletily-vgoru-1769726.html> [in Ukrainian].
4. Visim zhurnalistskykh rozsliduvan, yaki vplynuly na istoriyu nezalezhoi Ukrayiny [Eight journalistic investigations that influenced the history of independent Ukraine]. (2019). *Telekrytyka*. Retrieved from <https://telekritika.ua/uk/smi/8-zhurnalistskih-rozsliduvan-yaki-vplynuli-na-istoriyunezalezhoi-ukraini/> [in Ukrainian].
5. Hlushko, O. (2006). *Zhurnalistske rozsliduvannya: Istoriya, teoriya, praktyka* [Journalistic investigation: History, theory, practice]. Kyiv: Aristey [in Ukrainian].
6. Huchna sprava. Sekret na miliyon [Video] [Loud business. The secret for a million [Video]]. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=UgEjKyvM_eA [in Ukrainian].
7. Nashi hroshi [Our money]. Retrieved from <https://nashigroshi.org/> [in Ukrainian].
8. Sklyarevska, H. (2022). «Ne znayu, shcho mozhe buty zaraz aktualnishym za pokarannya rosiyan». Yak pratsyuyut zhurnalisti-rozsliduvachi pid chas viyny [«I don't know what could be more urgent now than punishing the Russians». How investigative journalists work during wartime]. Retrieved from <https://detector.media/community/article/198386/2022-04-15-ne-znayu-shcho-mozhe-buty-zaraz-aktualnishym-za-pokarannya-rosiyan-yak-pratsyuyut-zhurnalisti-rozsliduvachi-pid-chas-viyny/> [in Ukrainian].
9. Strana. UA [Strana. UA]. Retrieved from <https://strana.today/> [in Ukrainian].
10. Syerkov, O. Semero krashchykh: top ukrayinskykh zhurnalistiv [The seven best: top Ukrainian journalists]. Retrieved from <https://prnews.io/uk/blog/ukrainski-jurnalisti.html> [in Ukrainian].
11. TSN.ua, UNIAN.net ta Glavred.info staly lideramy novynnoho reytnhu Gemius Audience v Ukrayini za rezultatamy serpnya [TSN.ua, UNIAN.net and Glavred.info became the leaders of the Gemius Audience news rating in Ukraine according to the results of August]. Retrieved from <https://sostav.ua/publication/tsn-ua-un-an-net-ta-glavred-info-stali-liderami-novinnogo-rejtingu-gemius-92395.html> [in Ukrainian].
12. Uzhodzhennya intervyyu i tsyat [Coordination of interviews and quotes]. *Zhurnal NV*. Retrieved from https://journals.ua/business/novoe_vremya_strani/35276-02-22.html [in Ukrainian].
13. Ukrayinska pravda [Ukrainian Pravda]. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/> [in Ukrainian].
14. Tsentr zhurnalistskykh rozsliduvan [Center for journalistic investigations]. Retrieved from <https://investigator.org.ua/ua/> [in Ukrainian].
15. Yuskiv, H. (2020). Naratyvy rosiyskoyi propahandy v Ukrayini [Narratives of Russian propaganda in Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filosof.-politoh. studiyi*, 30, 226–232 [in Ukrainian].
16. Ullman, D., & Haniman, S. (1983). *The reporters handbook: An investigators guide to documents and techniques*. St. Martins Press [in English].
17. Karadimitriou A., von Krogh T., Ruggiero C., Biancalana C., Bomba M., & Lo W. H. (2022). *Investigative journalism and the control role of the media: between acute challenges and exceptional counterbalances*. Nordicom: University of Gothenburg. Retrieved from <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:1641194/FULLTEXT02.pdf> [in English].

Стаття надійшла до редакції 26.04.2023.

Received 26.04.2023.

Khristokin H., Zaitseva I. Modern Practice of Journalistic Investigations in Ukraine in the Conditions of War

The purpose of the study is to determine the peculiarities of journalistic investigations in the Ukrainian massmedia in wartime conditions.

Research methodology. *To study the theoretical material, the method of monitoring and critical review, systematization and statistical method of studying the material was used; the traditional method of analysis and comparison, problematization and assessment, the method of deduction and synthesis of successful opinions and experiences was used to interpret and interpret the content of the research.*

The results. *The article analyzes the specifics of journalistic investigation in Ukraine: features, methodology, and modern development trends. It was determined that investigative journalism reflects the realities of modern life, focuses on the problems of society, which is especially relevant in the conditions of war, because the opposition at the time takes place not only at the front, but also in the political, economic, cultural and media spheres. The peculiarities of conducting journalistic investigations in the Ukrainian mass media in the conditions of a large-scale war and their significance for society have been investigated.*

Novelty. *It was determined that the importance of journalistic investigations during the war increases, because investigative journalists contribute to the disclosure of war crimes and the prosecution of war criminals, and also exercise the necessary control over the actions of the authorities on the part of the*

public, which encourages it to be more responsible, helps to reduce the level of corruption and making necessary decisions for the country, bringing victory closer.

Practical meaning. The results of the research can be used in practical media activities and in the process of studying professionally oriented courses in the specialty «Journalism».

Key words: journalistic investigation, investigative journalist, project of anti-corruption investigations, investigative content.

Khrystokin G., Zaytseva I. Współczesna praktyka śledztw dziennikarskich w Ukrainie w warunkach wojny

Cel badania polega na określeniu osobliwości przeprowadzania śledztw dziennikarskich w ukraińskich środkach masowego przekazu w warunkach wojny.

Metodologia badania. Dla zbadania materiału teoretycznego wykorzystano metody monitoringu i recenzji krytycznej, systematyzacji i statystyczną metodę badania materiału; w celu wytłumaczenia oraz interpretacji treści badania zastosowano tradycyjną metodę analizy i porównania, problematyzacji i oceny, metodę dedukcji i syntezy pomyślnych myśli i doświadczenia.

Wyniki. W niniejszym artykule przeanalizowano specyfikę śledztwa dziennikarskiego w Ukrainie: osobliwości, metodologię oraz współczesne tendencje rozwojowe. Ustalono, że dziennikarstwo śledcze przedstawia realia współczesnego życia, skupia się na problemach społeczeństwa, co jest szczególnie istotne w warunkach wojny, ponieważ sprzeciw w tym czasie toczy się nie tylko na froncie, lecz także w sferze politycznej, ekonomicznej, kulturalnej i medialnej. Zbadano specyfikę przeprowadzania śledztw dziennikarskich w ukraińskich środkach masowego przekazu w warunkach wojny pełnoskalowej i ich znaczenie dla społeczeństwa.

Nowość. Ustalono, że znaczenie śledztw dziennikarskich w czasie wojny wzrasta, ponieważ dziennikarze śledcze sprzyjają ujawnianiu zbrodni wojennych i oskarżeniu zbrodniarzy wojskowych, a także sprawują niezbędną kontrolę nad działaniami władz ze strony społeczeństwa, co zachęca do większej odpowiedzialności, sprzyja obniżeniu poziomu korupcji i podejmowaniu niezbędnych dla kraju decyzji, przybliżając zwycięstwo.

Znaczenie praktyczne. Wyniki badania mogą być wykorzystane w praktycznej działalności medialnej lub także w procesie studiowania kursów zawodowych na kierunku «Dziennikarstwo».

Słowa kluczowe: śledztwo dziennikarskie, dziennikarz śledczy, projekt śledztw antykorupcyjnych, treści śledcze.